

Pêwendîyên Şêxên Neqşibendî û Serokeşîrên Kurdan: Ji Rikberîyê Ber Bi Hevkarîyê ve

From Opposition To Alliance: Relationships Between Nakshbandî Sheikh And Kurdish Tribal Leaders

Muhalefetten İttifaka: Nakşibendi Şeyhleri İle Kürt Aşiret Liderleri İlişkileri

Mustafa ASLAN*

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolînî
Received // Hatîn: 13.03.2025
Accepted // Pejirandin: 13.04.2025
Published // Weşandin: 30.04.2025
Pages // Rûpel: 67-86
DOI: 10.55106/kurdiname.1657460

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Citation/Atif: Aslan, Mustafa, *Pêwendîyên Şêxên Neqşibendî û Serokeşîrên Kurdan: Ji Rikberîyê Ber Bi Hevkarîyê ve*, 2025, Kurdiname, 12, r. 67-86

Plagiarism/Întihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website
// Ev gotar herî kêrîk 2 hakeman va hatiye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.

Kurte

Çavkanîyên li ber dest diyar dikin ku terîqeta neqşibendî berî sê sed salî ketiye xaka Kurdistanê Lê bi taybetî piştî vegera Mawlana Xalid ji Hindê terîqet belav bûye û şêxên wê di nava civakê da wekî kesayetiyan karîzmatîk ên dînî cî girtin e. Bi gotinek din xelîfeyên ku jê îcaze ji Mawlana Xalid standin terîqet di nava gel da belav kirin û dan naskirin. Piraniya civakê piştgirî da vê terîqetê û ji her çîna civakî mirov bûne mirîdên şêxan. Vê belavbûnê di heman demê da tirs û xof xiste dilê serokeşîr û desthilatdarên din. Ev yek jî bû sedema rikberîya wan li hember şêxên kurd ên neqşibendî. Desthilatdarên herêmî digel şêxên qadîrî cara pêşî rikberîya xwe li hember Mawlana Xalid nîşan da.

Dema mirov li xebatên derbarê şêxên kurd neqşibendî da hatine kirin mêze dike xuya dibe ku piştî ewra rikberî û reqabetê, hevkarîyeka bi dom û dirêj bi taybetî di navbera şêxan û serokeşîran da pêk hatiye. Weha xuya dike ku desthilatdarên herêmî wekî serokeşîran têgihiştin ku digel dijdêrketina wan çalakîyên îrşadî yên şêx û xelîfeyên neqşibendî her ku diçe hêza wan di nav civakê da kêr dike û hezkirin û rêzgirtina civakê li hember şêxan geştir dike. Wate serokeşîran dît ku berjewendîyên wan ne di dijdêrketina şêxan da ye; lê di nêzîkbûn û hevkarîya bi wan ra de ye. Helbet di nav pêvajoyê da şêxan jî dît ku çiqas karibin van serokaşîran bikin heval û hevkarên xwe dê hêza wan li nav civakê zexmtir bibe.

Di çarçoveya vê xebatê da bi sûdwergirtina ji çavkanîyên berdest, em li ser vê rikberî û hevkarîya şêxên kurd neqşibendî û serokeşîran rawestîyan. Bi rêya analîza serborîya şêxên wekî mînak Şêx Seydayê Norşîni, Şêx Ehmed Xiznawî û neviyê wî Şêx Mihemed Xiznawî, û Şêx Reşîdê Menzîlê me hewl da vê rikberî hevkarîya şêxên neqşibendî û serokeşîran analîz bikin.

Ev xebat ji sê beşan pêk tê. Di beşa yekem da me bi kurtasî derbarê paşxaneya dîrokî ya hatina terîqeta neqşibendî li xaka Kurdistanê da çend agahî dan. Di berdewamîya vê beşê da em li ser têkilîyên şêxên kurd neqşibendî digel desthilatdarîya dewletê rawestîyan. Bi rêya çend mînakan me xwest em destnîşan bikin bê şêxên neqşibendî digel dijdêrketina desthilatdarîya navendî wekî serokên xwedî hêz çawa di nava civakê da cî girtine. Di beşa duyem da bi heman rêbazê me derbarê serborîya şêxên navborî û çend şêxên din agahî dan û hewl da rave bikin bê çawa ev şêx di têkoşîna xwe ya terîqetî da bi ser ketine û navûdengê wan li nav gel belav bûye. Di berdewamîya vê beşê da prosesa cî girtina heman şêxan wekî serokên dînî, civakî û siyasî di nava civakê da hate

*Doç. Dr. Zanîngeha Mardin Artuklu, Beşa Ziman û Çanda Kurdî. Mêrdîn/Tirkiye. E-mail: mustafaaslan@artuklu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1543-3154
Assoc. Prof. Mardin Artuklu University, Kurdish Language and Culture Department, Mardin/Turkiye, mustafaaslan@artuklu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1543-3154

nirxandin. Di beşa sêyem da em bi taybetî li ser têkilîyên rikberî û hevkarî yên van şêxan digel serokeşîran rawestîyan û me sedemên vê rikberî û hevkarîyê nirxand.

Di encamê da jî hate destnîşankirin ku digel her cure astengkirin ji alî desthilatdaran û tundîya li hember wan hatiye kirin, şêxên kurd ên neqîşbendî her dem bi ser ketine û bûne serokên dinî yên karîzmatîk û xwedî rolek civakî û siyasî di nava civakê da.

Bêjeyên Sereke: Mewlana Xalid, Şêx, Serokeşîr, Terîqeta neqîşbendî, Kurdistan, Desthilatdarî

Özet

Eldeki kaynaklar gösteriyor ki Nakşibendî tarikatı üç yüz yıl önce Kürdistan topraklarına girmiştir. Ancak özellikle Mevlana Halit Hindistan'dan döndükten sonra ile tarikat yayılmış ve ona mensup şeyhler karizmatik şahsiyetler olarak toplum içinde yer almışlardır. Diğer bir deyimle Mevlana Halit'ten icazet alan halifeler tarikatı halk arasında yaydılar. Toplumun çoğunluğu bu tarikata destek verdi ve her sınıftan insanlar Mevlana Halit halifelerinin müridi oldu. Bu yayılma aynı zamanda güçlü olan aşiret liderleri ve diğer yerel iktidar sahiplerini ürküttü. Bu da söz konusu liderlerin Nakşibendi tarikatına mensup şeyhlere karşı çıkmalarına neden oldu. Bu yerel liderler Kadiri Tarikatı şeyhleriyle birlikte bu karşı çıkışlarını ilk defa Mevlana Halit'e karşı gösterdiler.

Kürt Nakşibendi şeyhlerine dair yapılmış çalışmalara baktığımızda muhalefet ve rekabet döneminden sonra Kürt şeyhleri ile aşiret liderleri arasında uzun boylu bir ittifak süreci başlıyor. Öyle anlaşıyor ki aşiret liderleri gibi yerel yöneticiler karşı çıkmalarına rağmen şeyh ve halifelerinin irşat faaliyetleri onların toplum içindeki gücünü zayıflattığını buna karşı halkın şeyhlere karşı saygı ve desteğini arttırdığını fark ettiler. Şeyhlerin faaliyetlerine karşı çıkma ve engelleme çabaları halkın şeyhlere olan saygı ve sevgisini arttırdı. Kısaca aşiret liderleri şeyhlere karşı çıkmanın değil onlara yaklaşılarak iş birliği yapmanın kendi çıkarlarına olacağını fark ettiler. Kuşkusuz, bu süreçte şeyhler de bu liderlerle ittifak kurup dostluk geliştirdikçe toplum içindeki güçlerinin daha çok artacağını gördüler.

Bu çalışmada eldeki kaynaklardan yararlanarak Nakşibendi Kürt şeyhleri ile aşiret liderleri arasındaki bu muhalefet ve ittifak ilişkileri üzerinde duruldu. Norşinli Şeyh Seyda, Şeyh Ahmed Xiznawî ve torunu Şeyh Muhamed Xiznawî ile Menzilli Şeyh Reşî'tin geçmişleri örnek olarak irdelenerek Nakşibendi Kürt şeyhleri ile aşiret liderleri arasındaki söz konusu muhalefet ve iş birliğini göstermeye çalıştık.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Nakşibendi tarikatının Kürdistan topraklarına geliş tarihçesi hakkında kısaca bilgiler verdik. Bu bölümün devamında Kürt şeyhlerinin devlet iktidarıyla olan ilişkileri üzerinde kısaca durduk. Verilen birkaç örneğin yardımıyla Nakşibendi şeyhlerin merkezi iktidarın karşı çıkmasına rağmen nasıl toplum içinde güçlü bir yer aldıklarını göstermek istedik. İkinci bölümde aynı yöntemle adı geçen şeyhler ile diğer birkaç şeyhin geçmişi hakkında bilgiler verdik ve böylece bu şeyhlerin tarikat mücadelelerinde nasıl başarılı oldukları ve toplum içinde isim yaptıkları göstermeye çalıştık. Bu bölümün devamında aynı şeyhlerin, dini, sosyal ve siyasi liderler olarak toplum içinde nasıl yer edindiklerini tartıştık. Üçüncü bölümde ise özellikle adı geçen şeyhlerin aşiret liderleriyle olan muhalefet ve ittifak ilişkileri üzerinde durduk ve söz konusu muhalefet ve ittifakın nedenlerini ele aldık.

Sonuç kısmında ise iktidar sahiplerinin gösterdiği her türlü engelleme ve başvurduğu şiddet yöntemine rağmen Nakşibendi Kürt Şeyhlerinin karizmatik liderler olarak toplum içinde sosyal ve siyasi bir rol sahibi olma başarılarına dikkat çekildi.

Anahtar Kelimeler: Mevlana Halit, Şeyh, Aşiret Liderleri, Nakşibendi Tarikatı, Kürdistan, İktidar

Abstract

The available sources indicate that the Naqshbandi order entered the Kurdistan land three hundred years ago. However, especially after Mawlana Khalit returned from India, the order spread and its sheikhs took their place in society as charismatic figures. In other words, the caliphs who received permission from Mawlana Khalit spread the order among the people. The majority of the society supported this order and people from all classes became disciples of Mawlana Halit's caliphs. This expansion frightened the powerful tribal leaders and other local power holders. Consequently, these leaders opposed the sheikhs belonging to the Naqshbandi order. These local leaders, together with sheikhs of the Qadiri Sufi order, first this opposition towards Mawlana Khalid.

When we look at the studies conducted on Kurdish Naqshbandi sheikhs, after the period of opposition and rivalry, a long-term alliance process begins between Kurdish sheikhs and tribal leaders. It seems that despite the resistance from local leaders and administrators, the guidance activities of the sheikhs and of their caliphs weakened their power within society, while increasing the respect and support of the people towards the sheikhs. In other word their efforts to oppose and prevent the sheikhs' activities increased the respect and love of the people for the sheikhs. In short, the tribal leaders realized that it would be more in their interest to approach and cooperate with the sheikhs rather than oppose them. Undoubtedly, during this process, the sheikhs also saw that their power in society would increase if they made these leaders their allies and friends.

In this study, we focused on the opposition and alliance relationships between Kurdish Naqshbandi sheikhs and tribal leaders by using the available sources. By examining the backgrounds of Sheikh Seyda from Norşin, Sheikh Ahmed Xiznawî, his grandson Sheikh Muhammed Xiznawî, and Sheikh Reşit from Menzil as examples, we tried to illustrate the aforementioned opposition and cooperation between Kurdish Naqshbandi sheikhs and tribal leaders.

The study consists of three parts. In the first part, we briefly provided information about the history of the Naqshbandi order's arrival in the Kurdistan land. Following this section, we briefly discussed the relationships of Kurdish sheikhs with state power. With the help of a few examples, we wanted to demonstrate how Naqshbandi sheikhs managed to hold a strong place within society despite the opposition from the central authority. In the second part of the study, using the same method, we provided information about the past of the mentioned sheikhs and a few others and thus we tried to show how these sheikhs were successful in their struggles and gained fame within society. In the rest of this part, we discussed how these sheikhs established themselves as religious, social, and political leaders within society. In the third part, we especially focused on the opposition and alliance relations between the aforementioned sheikhs and tribal leaders, and discussed the reasons behind this opposition and alliance.

In the conclusion, attention was drawn to the success of the Naqshbandi Kurdish Sheikhs in having a social and political role in society as charismatic leaders, despite all the obstacles and violent methods used by the central and local authorities.

Key Words: Mawlana Halit, Sheikh, Tribal Leaders, Nakshbandi Order, Kurdistan, Power.

Destpêk

Mijara vê xebatê têkilîyên rikberî û îtîfaqê yên navbera desthiladarên herêmî û şêxên kurd in. Berovajî qebûla gelêrî ku wan wekî rêberên û rehberên dînî binav dike, şêxên kurd ên qadîrî an û neqîşbendî¹ ne tenê pêşeng û rêberên dînî ne. Bê guman ji dema derketina van herdu terîqetan, şêxan hewl dane dîne îslamê di nava mirovan da belav û bi hêz bikin û heta ji wan hatiye ev peywirdarî anîne cîh. Lê digel vê peywirdarîyê, ku derfet dide ji alî civakê ve weha bêne pêşwazîkirin, piştî ku wek kesayetîyên karîzmatîk nav û deng bi wan dikeve ew di heman demê de dibin serokên siyasî û civakî yên xwedî desthilatdarîyek bihêz. Di heman demê de ev bihêzbûn dibe sedema rûdana rikberî û reqabetê di navbera şêxan û desthilatdarên din ên wek serokeşîr û began de. Çavdêrî û çavkanîyên berdest derfet didin ku mirov vê rikberî û hevalbendîyê di mînaka têkilîyên şêxên kurd ên neqîşbendî digel serokeşîran û desthilatdarên dinî herêmî destnîşan bike.

Helbet rikberî û îtîfaqê şêxan ne tenê bi desthilatdarên herêmî ra pêk tê. Wekî Hamid Algar û Martin van Bruinessen jî destnîşan dikin, heman rikberî di navbera şêxan û

¹ Di zimanên rojavayî da wekî inglîzî, fransî, almanî, hwd, peyiva farisî “nakshbandî” tê bikaranîn. Li vir li gorî bilêvkirina kurdî (kurmançî) peyiv hate nivîsandin.

peywirdarên dewletan da jî rû dane². Mînak, wek Bruinessen neqil dike, du sed salî berya Mewlana Xalid, di nava civaka kurd da şêxên neqîşbendî cîh girtibûn û bûbûn kesayetîyên pir binavûdeng. Yek ji van kesayetîyên karîzmatîk Şêx Mahmûdê Urmewî ango Şêxê Rûmî ye. Piştî dagirkirina herêma Urmîyê di serê sedsala 17an de, Şêx Mahmûd hatiye Amedê, (Bruinessen, 2011, r. 90-92). Li gor agahîyên ku Bruinessen ji Evliya Çelebî neqil dike, di demeke kurt de nav û dengê wî li tevaya Kurdistanê belav dibe. Efserên leşkerî û waliyên herêmî dihatin ziyareta wî û rêz li wî digirtin nîşanî wî didan. Bazirganên ku ji bajarên wek Tebrîz, Rewan, Erzerom, Ruha û Wanê dihatin Amedê jî diçûn ziyareta wî û xeftanê wî maçî dikirin. Tevaya niştecihên Amedê û yên bajarên derdorê bûn mirîdên wî. Ji çîna herî belengaz zêdeyî çil hezar mirîdên Şêx Mahmûd hebûn ku amade bûn xwe di ber de bidin kuştin. (Bruinessen, 2011, r. 92). Wek li jêr di beşa paşxaneyê dîrokî da amaje pê hatiye kirin Siltanê Osmanî Mûradê IVan di destpêkê da gelek rêzgirtin li hember Şêx Mahmûd nîşan daye lê piştê ew daye bidarvekirin. Girînge bê gotin ku Şêx Mahmûd, berovajî Mewlana Xalid, xelîfe peywirdar ne kirine û piştî bidarvekirina wî bandora wî ya di nava civakê de wînda bû ye³. Ango bi gotina Hamid Algar, “şêx nexwestiye an jî nikarîbû rêzgirtina bê hempa ku civakê li hember wî nîşan dida biparêze û mayînde bike”, (Algar, 2013, r. 277).

Pêwiste bê gotin ku li Kurdistanê berya Mewlana Xalid, şêxên qadîrî li Kurdistanê xwedî desthilatdariya siyasî û civakî bûn. Hinek ji van şêxan di heman demê da xwedî têkilîyên bi hêz digel siltanên osmanî bûn. Mînak “Şêx Ahmed, babê bapîrê Şêx Mahmûd Berzencî, şêxê herî qedirbilind bû li cem Siltan Evdilhemîdê duyem” (Bruinessen, 2000, r. 137). Wekî tê zanîn terîqeta qadîrî ji mêj da hatiye nav kurdan. Mînak li gor agahîyên Bruinessen neqil dike bapîrê pêşî yê malbata Berzencî, Seyyîd Îsa digel brayê xwe Seyyîd Mûsa di nîveka sedsala XVan da ji Hemedanê hetine li gundê Barzinca bi cî bûne û li wir mizgeftêk ava kirine (Bruinessen, 2000, r. 138). Berzencî an Barzancî yek ji du malbatên şêxên qadîrî yên herî binavûdeng ku li xaka Kurdistanê bûne xwedî hêza dînî, civakî, siyasî û aborî. Talabanî jî malbata duyem a şêxê qadîrî ne ku wekî Berzencîyan di nava civakê da hîna jî xwedî bandor û desthilat in. Lê dîsa jî şêxên qadîrî bi qasî yên neqîşbendî li Kurdistanê belav nebûne û wekî şêxên neqîşbendî têkilîyên pîralî digel desthilatdarên herêmî danemezirandine. Berovajî şêxên qadîrî, şêxên kurd ên neqîşbendî bi taybetî bi pêşengîya Mewlana Xalid di demek kurt da li nava kurdan belav bûne, terîqet û medrese ava kirine, di van medreseyan da mela perwerde kirine, îcaze dane wan û şandine gundan da ku civakê derbarê dîn da hişyar ronî bikin. Carinan xwedîyê gundan bi xwe ji şêxên neqîşbendî xwestine ku ji wan ra melayekî bişênin. Di pişt ra hinek ji van melayan perwerdeya xwe digel şêxên xwe domandine û gihane pileya xelîfetîyê, li hêrêmên cuda li ser navê terîqeta xwe îrşad kirine. Bi vî awayî şêxên kurd ên neqîşbendî toreka terîqetî ya bi hêz li Kurdistanê ava kirine

² Ji bo agahîyên berfireh derbarê vê xalê da bnr. Algar H. (1990), A Brief History of the Naqshbandî Order, Historical Developments and Present Situation of a Muslim Mystical Order, *Varia Turcica* XVIII, 3-44; Algar, H. (1990), Political Aspects of Naqshbandî History, Historical Developments and Present Situation of a Muslim Mystical Order, *Varia Turcica* XVIII, 123-152. Bnr. Bruinessen van M. (1992), *Agha, Shaikh and State. The Social and Political Structures of Kurdistan*, 2nd ed., London: Zed Books Ltd.

³ Ji bo agahîyên berfireh derbarê vî şêxî û serborîya wî da bnr. Van Bruinessen, M. (2011), The Naqshbandî order in 17th-century Kurdistan, Van Bruinessen, *Mullas, Sufis and Heretics: The Role of Religion in Kurdish Society*, Collected Articles, İstanbul: The Issis Press, r. 91-104; Algar H. (2013), *Nakşibendilik*, 4. Baskı, İnsan Yayınları, r. 271-277.

û di nava civakê da bûne xwedî bandor û desthilat. Bandor û desthilatîya van şêxên kurd di seranserê sedsala XXan da berdewam kiriye û heta roja îroyîn jî zar û zêçên di nava civakê da xwedî gotin in.

Lê mijara vê xebatê ne analîz û nîqaşa vê tora terîqetî ya şêxên kurd ên neqîşbendî ye ku mirov nikare di çarçoveya gotarekê da pêk bîne. Mijar bi nirxandina serborî û jînengerîya sê şêxên kurd ên neqîşbendî yên Şêx Seydayê Norşînî, Şêx Ehmedê Xiznawî û Şêx Reşîdê Menzîlê ku di sedsala XXan de jiyane hatîye sînordarkirin. Du sedemên vê sînordarkirinê hene: Sedema yekem ew e ku ev her sê şêx di belavbûn û bandorbûna terîqeta neqîşbendî li rojava û bakurê Kurdistanê gelek karîger bûne. Herweha çî ji alî malbatî û çî ji alî prosesa xelîfetîyê da di navbera van her sê şêxan da têkilîyên xurt hene. Mînak Şêx Ehmed bi keçek ji malbata Şêx Seyda ra zewicîye û ji şêx Seyda pileya xelîfetîyê girtîye. Her weha di çarçoveya xebatên xwe yên doktorayê yên di salên 1990an da min li ser van her sê şêxan xebatên sehayî kirin û derbarê jîyan û dîroka wan da bi gelek kesan ra hevpeyvîn pêk anîn kirin, ev jî sedema duyem e. Her ji bo vê xebatê me serî li xebatên lêkolêrên pîspor wekî Martin Van Bruinessen, Hamit Algar, Halkwat Hakîm, Ruşen Çakir û dîroknasên wekî Jean Pierre Rondot û James Edmond daye.

Xebat ji sê beşan pêk tê, di beşa yekem da em ê bi kurtasî li ser paşxaneya dîrokî ya hatina terîqeta neqîşbendî û şêxên kurd ên vê terîqetê li xaka kurdan ku di bin desthilatdarîya osmanî da bû rawestin. Di vê çarçoveyê da em ê pêşî çend agahîyan di derbarê pêwendiyên şêxên kurd digel siltanên osmanî da bidin. Di berdewamîyê da em ê bi taybetî li ser serborîya Mewlana Xalid rawestin û pêwendiyên wî bi desthilatdaran re nîqaş bikin. Lewre piştî ku wek xelîfeyê terîqeta neqîşbendî, di sala 1811an da, ji Hindê vegeyîya bajarê Silêmanîyê, terîqeta neqîşbendî li erdnîgarîya Kurdistanê belav bûye. Ev belavbûn jî bi taybetî bi destê xelîfeyên ku îcaze ji Mewlana Xalid girtin pêk hatiye. Bi vê belavbûnê ra rikberî û reqabeta navbera xelîfeyên Mewlana Xalid û desthilatdarên herêmî da jî dest pê kiriye.

Di beşa duyem da em ê li ser pêşwazîya şêxên kurd wekî serokên dînî / rûhanî, civakî û siyasî ji alî ji civaka kurd va rawestin. Di vê çarçoveyê da pratîk û çalakîyên wekî îrşadî yên şêxan di nava civakê da analîz bikin. Wekî mînak jî em ê bi taybetî li ser serborî û jînengerîya her sê şêxên navborî rawestin. Di berdewamîya vê beşê da em ê dewlemendbûna aborî ya şêxan jî bi kurtasî nîqaş bikin. Lewre hinek jî bi saya vê dewlemendîyê şêx hêza xwe di nava civakê da hîmdar dîkin. Herweha em ê rola wan wekî çareserkerê her cure pîrsgirêk û alozîyên civakê jî bi bîr bixin.

Wekî beşa sêyem em ê têkilîyên her sê şêxên kurd ên neqîşbendî digel serokeşîr û desthilatdarên herêmî nîqaş bikin. Bi vî awayî em ê hewl bidin destnîşan bikin bê çawa ev têkilî ji rikberî ber bi hevalbendîya navbera şêx û serokeşîran da çûye û her alîyek li gorî berjewendî û şertûmercên xwe dikeve nava rikberîya yê din an dibe hevalbendê wî.

1. Paşxaneya Dîrokî

Ji çavkanîyên li ber dest diyar dibe ku ji sedsala XVIIan ve mensûbên terîqeta neqîşbendî li xaka Kurdistanê jiyane û bûne xwedî bandor û desthilatdarî. Wekî di desptêkê da hate bibîrxistin Şêx Mehmûd Êrmiye yek ji şêxên kurd ên neqîşbendî yê pêşî ye ku di nava kurdan da bûye xwedî hêzeke balkêş. Piştî ku Êrmiyê dikeve bin destê desthilatdarîya Îranê, Şêx Mehmûd hatiye Amedê û demeke dirêj li vî bajarî jiyaye û bûye xwedî hêza siyasî û civakî. Li gor agahîyên ku Bruinessen û Boeschoten ji Evliya Çelebî û Katip Çelebi neqil dike

Şêx Mehmûd ewqasî bi hêz bûbû ku Siltanê osmanî Mûradê IV-an jê tirsîyaye ku li ber rabe, digel ku Şêx beşdarî sefera şerê Rewanê yê Siltan bûye, (Van Bruinessen & Boeschoten, 1988, r. 51). Sê sala piştî vê seferê Siltan Mûrad çû sefera Bexdadê. Li vegera ji sefera Bexdadê Şêx Mahmûd digel çend kesayetiyên naskirî yên Amedê çû Helebê pêşiya Siltan û ew pêşwazî kir. Di destpêkê de Siltan Mûradê IV an gelekî rêzgirtin nîşanî Şêx Mehmûd dide. Şêx Mehmûd herêma Amedê û bûyerên li herêmê rû didan ji nêz ve nas dikirin. Ev jî, li gor Bruinessen, gelekî bi kêrî Siltan Mûrad dihat. Lê piştî ku Siltan dît li her derê her kes rêzeke mezin şanî Şêx dide, tirs kete dilê wî ku şêx jêre alozîyan derxe û tavilê Siltan Mûrad şêx bi dar ve dik⁴,e, (Bruinessen, 2011, r. 94). Her li gor Bruinessen xelîfeyên Şêx Mahmûd çê nebûn ango şêx îcaze neda xelîfeyan û ew peywardar nekirin.

Berovajî Şêx Mehmûd Êrmewî, Mewlana Xalid gelek îcaze dane melayan ku bûne xelîfeyên wî. Di jîyana xwe da wî îcazet daye “67 xelîfeyan û ji wan 34 jê kurd in ku li herêmên curbicur îrşad kirine û terîqeta neqîşbendî di nava civakê da belav kirine”, (Hakîm, 1983, r. 142). Ji van xelîfeyan ên herî bi navûdeng “Şêx Seyid Ebdullahê Nehrî û Şêx Taceddînê Berzanî ne ku xanedan damezirandin”, (Jwaideh, 2012, r. 115). Bi gotineke din, piştî vegera Mewlana Xalid (1780-1827) ji Hindistanê, bi taybetî şaxa Xalidiye ya terîqeta neqîşbendî, li xaka Kurdistanê belav û mayînde bû. Mewlana Xalid ne tenê pêşengê belavbûna vê terîqetê li Kurdistanê ye. Herweha xelîfeyên ku li cem perwerde bûne û îcazet jê wergirtine li tevaya Rojhilata navîn terîqeta neqîşbendî belav kirine. Ji ber vîna vekoler Hamid Algar, Mewlana Xalid “di sîlsîleya neqîşbendî da, bi taybetî wekî nûjenker û muceddîd” bi nav dike, (Algar, 1990a*, r. 29). Wekî Halkawt Hakim jî amaje pê dike xelîfeyên kurd ên Mewlana Xalid li Kurdistanê ev terîqet belav kirin û “toreka têkilîyên terîqetî yên bihêz” ava kirin. (Hakim, hb, r. 142). Ji wê demê ve şêxên neqîşbendî di nava civaka kurd da xwedî roleka civakî û siyasî ne. Şêx Seyid Tahayê Nehrî (bi navê naskirî Sadatê Nehrî), Şêx Sibxatullah Arwasî û Şêx Elî, bavê Şêx Seîdê Pîran, çend navên in ku wekî mînak nîşaneya vê rolê ne.

Mufid Yuksel dibêje ku di belavbûna terîqetê ya di nava civaka kurd da karîzmaya Mewlana Xalid û formasyona wî ya perwerdeyî ya medreseyê, digel xelîfeyên îcazet jê girtî, pir karîger bûne. (Yuksel, 1993, r. 144). Lê li gorî Van Bruinessen sedemên ku hiştin şêxên neqîşbendî yên kurd di nava civakê da bibin xwedî rolên civakî û siyasî yên sereke “ne tenê kesayetîya derasayî ya şêxan bû” (Bruinessen, 1992, r. 224). Derbarê vê xalê da Wadie Jweideh, bi taybetî balê dikşene ser guherînên civakî û siyasî yên piştî jîholêrabûna mîrektîyên kurdan di sedsala XIXan da. Lewre li gorî wî ji holêrabûna mîrektîyên kurdan bû sedema kaosa civakî li Kurdistanê. Wekî tê zanîn di 1830an da desthilatdarên Osmanî ji bo cîbicîkirina desthilatdarîya navendî li Kurdistanê guherînên bingeîn ên rêveberîyê pêk anîn û bi vî awayî desthilatdarîya mîr, beg û axayên kurdan bi dawî hat. Van guherînan di heman demê da desthilatdarîya navendî ya karbend ji bo çareserkirina navkokîyên navbera eşîrên kurdan jî ji holê rakir. Derbarê vê mijarê da Jweideh weha dibêje: “vê serdema rûxandinê rê

⁴ Derbarê vê bûyerê de Peçevi İbrahim Efendî jî agahîyek weha dide: “Piştî fetihkirina Bexdê, dema Padîşah hate Amedê Şêxê Rûmî ligel wî bû. Di vê navberê de Siltan Hasekî xatûna Şêx vexwendibû. Lê Hareketek xatûna Şêx Siltan Hasekî aciz dike, heta tê gotin ku çend topizan lê dixê. Dema Siltan tê hareme Siltan Kasekî gilîyan dike, heta bêbextîyan dike û hin xeberên ne minasib dibêje. Ev dibe sedem ku Şêx bigihe rehmeta Xwedê.”, (Peçevi, 1982, r. 431).

* Di vê xebatê da ji du gotarên Hamid Algar ku di sala 1990an da yên derbarê terîqeta neqîşbendî da ne hatine çap kirin, sûd hatiye wergirtin. Sala wana çapê wekî “1990a” û “1990b” hatiye destnîşankirin.

da ku cureyek din ê serokatîyek desthilatdar di nava civakê da derkeve. Li gelek deveran şêxên ku sîmayên seyr û nenas bûn, dest pê kirin cihê vala yê desthilatdariya begên kurdan girtin”, (Jweideh, hb, r. 158). Li gorî Bruinessen jî ji ber ku şêx “di nava civakê da xwedî rêzgirtin bûn, ew navbeynkarên îdeal bûn ku karîbûn nakokîyên heyî çareser bikin û ev jî bû sedem ku şêx bibin xwedî hêza siyasî”, (Bruinessen, 1992, r. 210). Bruinessen, ku bi gelemperî ji Jweideh vediguhêzê, vê bidestxistina hêza siyasî ya şêxan weha dinirxêne:

Bi nerîna min ev rewşa kaotîk bû ku vê hişt şêx ji nişkê va bibin xwedî rola serokatîya siyasî. Berovajî peywirdarên desthilatdariya navendî, ku nekarîbûn pîrsgirêkên navbera eşîretan çareser bikin, şêxên ku ne mensûbên ti eşîretê bûn wek navbeynkar navkokîyên navbera eşîretên kurdan, bi taybetî yên ji ber kuştina mêran, çareser kirin. Ji ber vê rola wan a navbeynkar şêx di heman demê da bûne serokên siyasî. (...) Weha xuya dike ku ji ber zêdebûna navkokîyên navborî ku gihan asteke xeternak gelek serokeşîran şêx wekî çareserkerên navkokîyan pêşwazî kirin û bi vî awayî şêx bûne xwedî desthilatdariyeke siyasî ku sînoren eşîretan derbas dîkin”, (Bruinessen, hb, r. 229-230).

Li gorî vê nirxandinê, naxwe ne şaş e mirov bibêje ku piştî jiholêrakirina serokeşîr û malmezinên kurdan, siltanên osmanî li dijî xwe çînek din ya rikber (reqîb), ango şêx dîtin. Bi gotineke din encama teşebusa wan a jiholêrakirina desthilatdarên herêmî wekî mîran, bû guherîna nasnameya desthilatdarên kurd ên tradîsyonel: wekî kesayetîyên dînî û rûhanî şêxan cihê mîr û serokeşîrên ku xwedî esaleteke tradîsyonel bûn girtin. Her weha bi xêra piştgirîya bihezaran mirîdên xwe karîbûn bê tirs serî li ber desthilatdariya navendî rakin. Ev jî bû sedema pêwendîyên rikber bi desthilatdariya navendî ra. Di beşa jêrîn da em ê hewl bidin vê pêwendîya rikber a şêxên kurd digel desthilatdariyê analiz bikin.

2. Pêwendên Şêxên Kurd bi Desthilatdariya Navendî ra

Ji dema ku terîqeta neqîşbendî li xaka kurdan a di bin desthilatdariya osmanî da belav bûye, pêşî siltanên Osmanî û dûre desthilatdarên dewletên piştî wê ava bûne, hewl dane hêza şêxên qadîrî an neqîşbendî, têk bibin. Lê di heman demê da xwestine pêwendên hevkarîyê bi wan ra deynin. Bi gotineke din li gorî şert û mercan desthilatdariya dewletê hem polîtîkayên dijberî şêxan şopandine hem li hevalbendîya wan gerîyane. Lewre, çalakîyên îrşadî yên şêxan metirsî xistine dilê desthilatdarên navendî û herêmî ku hewl dane pêşîya van şêxan bigrin. Mînak ji ber ku ji hatin û dengpêketina Mewlana Xalid, aciz bûn û tirsîyan ku sehayê wan a desthilatdariyê bikeve bin berteka hêza wî desthilatdarên herêmî peywirdarên desthilatdariya navendî li dijî wî rakirin û bi destê wan ew mişextî kirin. Di heman demê da ji bo pêşgirtina Mewlana Xalid hem bi hev ra hem jî bi şêxên qadîrî ra li dijî wî îtîfaq kirin,

Di vê navberê da pêwist e bê gotin ku di destpêkê da siltanên osmanî şêxên terîqetan bi erênî pêşwazî kirin. Lê piştra rêbaza tundîyê ya tradîsyonel ku li dijî mîr û serokeşîrên kurdan bi kar tanîn, li dijî şêxan jî şopandin. Wekî li jor me amaje pê kir vê yekê cara pêşî di helwesta Siltan Mûradê IVem da ya li dijî Şêx Mehmûdê Urmewî xuya kir. Piştî ku Şêx Mehmûd ji herêma Êrmiyê hate bajarê Amedê dest bi îrşadê kir û demek kurt da di nava civakê da bû xwedî hêzeke balkêş. Siltan Mûradê IVem ji vê hêza şêx tirsîya û ew di sala 1639an da li

Amedê bi dar ve kir. Mirov kare bêje ku ev bidarvekirin bû destpêka polîtîkaya tundî û perçiqandinê ku desthilatdarên osmanî li dijî şêxên neqîşbendî yên kurd pêk anîn.

Li gor agahîyên Bruinessen ji Evliya Çelebî û Katip Çelebi neqil dike bandora propagandaya şêxên ku rikberên Şêx Mehmûd Êrmewî bûn jî li ser biryara Siltan Mûrad çêbûye; lewre ji siltan ra digotin ku Şêx Mehmûd Êrmewî xwe wekî “Mêhdî” dibîne, û amadekarîya serhildanekê dijî împaratoriya osmanî dike; digel ku Şêx Mehmûd Êrmewî bang li civakê dikir da ku di şerê dijî Îranê da piştgirîya Sultan Mûradê IVem bikin. Hêjayê gotinê ye ku berya Şêx Mehmûd, Şêx Ehmedê Sakarî⁵ xwe wekî “Mêhdî” îlan kiribû û têra xwe sergêjî ji Siltan Mûradê IVem ra derxistibûn. Wekî ku Van Bruinessen (Bruinessen, 1990, r. 344) amaje pê dike, siltan ji mînaka Şêx Sakarî tirsîya ku Şêx Mehmûdê ku di nava civakê da xwedî rêzgirtinek bêhempa bû, jêre sergêjîyên bixetertir derxe. Lewre wek berî niha jî hate destnîşankirin li herêmê nav û deng bi Şêx Mehmûd ketibû û ligel serokeşîr û malmezinên kurdan jî xwedî rêzgirtin bû. Bi kurtasî, Şêx Mehmûd bûbû “serokekî binavûdeng ku di nava çîna herî belengaz a civakê da xwedî çil hezar mirîdên bêtirs bû” (Bruinessen, 1990, r. 342).

Naxwe di rastîyê da pîrsgirêk ne ku Şêx Mehmûd amadekarîya serhildanê dikir an nedikir. Her li gorî Van Bruinessen sedemên sîyasî yên giringtir hebûn ku hiştin Siltan Mûrad vî dostê xwe yê şêx bide bidarvekirin. Yek ji van sedeman jî ev bû ku piştî ku pîrsgirêka ewlehî ya sînore bi Îranê ra hate çareserîkirin pêwistîya siltan bi piştgirîya serokên wekî Şêx Mehmûd Êrmewî nemabû, ku zû an dereng karîbûn sergêjîyan ji împaratoriya osmanî ra derxin, nemabû. Her weha hem ji ber tirsê ku serokên wekî Şêx Mehmûd karin jêre sergêjîyan derxin û projeya wî ya cîbicîkirina “aramîyê” têk bibin û hem ji ber ku dît êdî dem hatîye nîzam û intîzam li nava welat bête “cîbicîkirin”, Siltan Mûrad biryarên tund yên ewlekarîyê dan. Li gorî Van Bruinessen darvekirina Şêx Mehmûd yek ji van biryaran bû, (Bruinessen, 1992, r. 340-343).

Nêzîkî du sed salan piştî Siltan Mûradê IVem, Siltan Mehmûdê IIem ku ji dengpêketina Mewlana Xalid tirsîya, “di sala 1818an da, ji walîyê Bexdadê Dawid Paşa ra peyama şandin û jê xwest ku Şêx ji bajêr derxe” (Algar, 1900b, r. 139). Deh salan piştra, di sala 1828an da Siltan Mehmûdê IIem emir kir ku tevaya xelîfeyên Mewlana Xalid ji bajarê Stenbolê bêne derxistin, “bi bahaneya ku yekî ji van xelîfeyan beşdarîya zîkrê li mizgeftê dihate lidarxistin li kesên ku ne mirîdên terîqetê bûn qedexa kiribû” (Algar 1990b, r. 139-140). Digel ku Mewlana Xalid li her deverê sêdaqet û girêdana xwe ya bi împaratoriya osmanî ra tanî ziman, siltan jê dil bitirs bû û bahwerîya xwe zêde bi vê sêdaqeta wî nedianî.

Ev sîyaseta tundî ya dijî şêxên kurd ji alî siltanên din ên osmanî ve jî hate şopandin. Di dawîya sedsala XIXem da şêxên kurd jî bi hêz serî li ber vê sîyasetê rakirin. Mînak di sala 1880an da Şêx Ubeydullahê Nehrî di heman demê da li ber Îranê û Împaratoriya Osmanî serî hilda. Bê guman siltanê osmanî bi xayîntî zora Şêx Ubeydullahê Nehrî bir: bi mahneya ku pê re derbarê hevkarîya dijî Îranê de gotûbêjan bike şêx vexwest Stenbolê. Lê ji ber ku bahwerîya şêx bi siltan nedihat bi hêvîya ku piştgirîya Rûsan bidest bixe bi dizî ji Stenbolê derket, lê bi ser neket û di dawîyê da siltan ew mişextî bajarê Mekkeyê kir. Ta dawîya jîyana xwe şêx li wî bajarî mişextî ma.

Ji van mînakan diyar dibe ku siltanên osmanî hertim sîyaseteka dualî hemberî şêxên kurd ên neqîşbendî şopandine. Alîyekî vê sîyasetê tundî bû wekî li dijî şêxên navborî hatîye

⁵ Ji bajarê Sakarya yê li rojhilatê Stenbolê.

bikaranîn. Alîyê duyem a vê sîyasetê helwesta “lihevkirinê” bi şêxên kurd ra ye. Di demên ku şêxên kurd xwedî hezêk ji derveyî kontrola desthilatdariya navendî de bûn, siltanên osmanî helwesta “lihevkirinê” li hember wan bi kar anîye. Bi taybetî Siltan Evdilhemîd û Siltan Reşad di helwesta lihevkirinê bi şêxên kurd ên neqîşbendî ra pir serkeftî bûn. Mînak di sala 1908an da wekî encama helwesta lihevkirinê, “lawê Şêx Ubeydullah, Şêx Evdilqadir bû serokê parlemana osmanî û piştra jî bû serokê Şuray-i Dewletê” (Nezan, 1981, r. 53). Ji vê mînakê giringtir, di şerê cîhanê yekem da wekî encama lihevkirina bi siltan ra şêxên kurd ên neqîşbendî bi artêşa osmanî ra dijî rûsan şer kirin. Mînak Şêx Zîyaeddînê Norşînî (bi navê xwe yê naskirî Şêx Hazret) digel Şêx Evdilqadir fetwa belav kirin ji bo beşdariya şerê dijî rûsan. Herweha Şêx Hazret “bixwe digel mirovên xwe beşdarî vî şerî bû” (Yuksel, hb, r. 153). Di vî şerî da destê çepê yê şêx ji mil da jêbû. Piştî şer Siltan Reşad bi xelata zîvî digel fermanekê Şêx Zîyaeddîn xelat kir” (Yuksel, hb, r. 155). Di dema şerê “rizgarkirina Tirkîye” da heman lihevkirinê bi Mustafa Kemal ra jî berdewam kirîye. Mînak di wî şerî da Şêx Serwet Efendî û Şêx Hesên Fewzî Efendî piştgirîya Mustafa Kemal kirine û wekî endam di parlamentoya yekem da ku ji alî wî ve hate damezirandin cî girtine, (Algar, 1990b, r. 141).

3. Pêwendên Şêxên Kurd û Desthilatdarên Navendî Piştî Şerê Cîhanê Yekem

Piştî têkçûn û jîholêrabûna Împaratoriya Osmanî desthilatdarên dewleta Îraqê û ya Sûriye jî, li gorî şert û mercan ev sîyaseta dualî şopandin e: li alîkî bi hin şêxên kurd ra li hev kirine û li alîyê din bi hinekan jî wan ra şer kirine, tundî li dijî wan bikar anîne. Mînak desthilatdarên Îraqê li alîkî bi tundî dijî Şêx Evdilselam Barzanî tevgirîyane û li alîyê din têkilîyên dostane bi Şêx ‘Elaeddînê Bîyara ra danîne. Şêx ‘Elaeddîn ji tevaya alimên dinî yên kurd ra pêşniyazî kir ku “têkilîyên germ” bi desthilatdarên dewleta Îraqê ra deynin, (Algar, 1990b, r. 143). Her li gorî Algar bi xêra van têkilîyên dostane Şêx ‘Elaeddîn jî hewl da ku hêz û bandora xwe di nava civakê da zêde bike.

Di vê navberê da hinek şêxên kurd ên din bi dewleta Îraqê re di nava şer û pevçûnan da bûn. Mînak di sala 1919an da Şêx Mehmûdê Berzencî ku di nava civakê da xwedî rêzgirtin û bandor bû, desthilatdariya vê dewletê erê nekir û dijî hebûna artêşa brîtanî derket; li herêma Silêmanîyê dest bi serhildanekê kir ku heta sînorê Îranê belav bû, (Vanly, 1981, r. 234). Li gorî agahîyên efsêrê brîtanî Sir Arnold Wilson ku Vanly neqil dike, li Kurdistana başûr “çar kesan jî her pênc kesî piştgirî didan plana Şêx Mehmûdê ku dixwest Kurdistaneke serbixwe ava bike,” (Vanly, hb, r. 235).

Piştî vê teşebusa yekem, di sala 1923an da dema Şêx Mehmûd ji girtîgehê derket hêzên xwe yên leşkerî careka din civandin, “encumena wezîran ava kir û pê re damezirandina dewleta kurd îlan kir. Ji bo dijberîya xwe li hemberî Şah Feysel dîyar bike xwe jî wekî “şahê Kurdistanê” îlan kir” (Vanly, hb, r. 238).

Piştî demeke kurt li ser vê teşebusa Şêx Mehmûd, di sala 1925an da, serhildana di bin pêşengiya Şêx Seîd da li bakur dest pê kir. Ev serhildan bû nîşaneyê têkçûna têkilîyên navbera şêxên kurd ên neqîşbendî û desthilatdariya dewleta Tirkîye ya nû. Piştî perçiqandina serhildanê, dewletê sîyaseteka tund dijî ne tenê li dijî şêxan her weha li dijî tevaya malmezin, serokeşîr û serokên herêmî yên kurd, bi kar anî. Wekî Van Bruinessen jî amaje pê dike, piştî serhildana Şêx Seîd, “hinek ji şêxên kurd hatin bidarvekirin, yên din jî an hatin mişextîkirin an

ew bi xwe ji welat derketin çûn welatên wekî Sûrîya”, (Bruinessen, 1995, 112). Bi vî awayî li Tirkîye demeke dirêj, bi kêmasî heta salên 1950an, hêza siyasî ya şêxên kurd şikestî ma.

Lê dîsa jî bandora wan a li ser civakê berdewam kir; ango ji biryar û zagonên fermî zêdetir civakê guhdarî li şêxên xwe kir û daxwaz an pêşniyaziyên wan şopandin. Encama hîlbijartinên pir-partîyî yên sala 1950an li Turkîye wekî dîyardeya vê rastîyê kare bê nîrxandin. Minak di hîlbijartên navborî da partîya demokrata dijberê partîya CHPa desthilatdar li herêmên kurdan bi xêra piştgirîya şêxan bi rêjeyeke bilind bi ser ket. Derbarê mijarê da Mufid Yuksel nîrxandinek weha dike:

Partîya Demokrat di cihê tundîyê da desthiladarên neqîşbendî yên hêrêmê tev li xwe kirin. Di hîlbijartinên 1954an da hinek ji şêxên kurd ên neqîşbendî, yên wekî Şêx Silheddînê lawê Şêx Seyyid Elî (bi navê xwe yê naskirî Xwesê Hîzanê) ku piştî serhildana 1914an hatibû bidarvekirin û Şêx Xîyaseddînê nevîyê Şêx Fethillah Warkanesî li ser navê Partîya Demokrat li Bidlîs û Mûşê wekî endamên parlamentoya Tirkîye hatin hîlbijartin. Di hîlbijartinên 1957an da her du şêx li ser navê heman partîyê dîsa hatin hîlbijartin. Digel wana nevîyê Şêx Seîd Şêx Evdilmelîk Firat jî li ser navê Partîya Demokrat wekî endamê parlamentoyê hate hîlbijartin”, (Yuksel, 1993, r. 164-165).

Bi qasî deh salan piştî wan nevîyê Şêx Seydayê Norşînê Şêx Mihyeddîn Mutlu li ser navê partîya YTP (Partîya Nûjena Tirkîye), Şêx Silheddînê lawê Şêx Abidîn Înan Şêx û Şêx Fethillah brayê Şêx Xîyaseddîn li ser navê AP (Partîya Edaletê) bûn berendamê hîlbijartinên parlamentoyê yên sala 1965an. Di salên pişt ra kesên wekî Kamîran Înan, brayê Şêx Abidîn Înan û Şêx Mihemed Emîn Seydagîl beşdarî hîlbijartinan bûn û her carê bi saya dengê mirîdên xwe wekî parlamenter hatin hîlbijartin. Hinek şêxan wekî Şêx Reşîdê Menzîlê digel ku ew bixwe nebûne berendam piştgirî dan partîyên ku beşdarî hîlbijartinan bûn.⁶

Ji lêkolînên derbarê mijarê da dîyar dibe ku li Sûrîyeyê jî şêxên kurd ên neqîşbendî xwe nêzikî desthilatdariyê kirine û hinek ji wan bûne wezîfedarên pilebilind. Mînak di salên 1970an da Şêx Ehmed Keftaro ji dewletê ve wekî muftîyê giştî hatiye wezîfedarkirin. (Chodkiewicz 1980, r. 27). Weha xuya dike ku bi saya vê wezîfeyê destilhatdariya Şamê destûr daye Şêx Ehmed ku tekîya bi navê “Kafrîya” li Libnanê veke. (Jong, 1990, 600). Di sala 1994an da li Qamîşlo hin kesên ji hêrêmê ji min ra gotin ku nevîyê Şêx Ehmed Xeznawî Şêx Mihemed jî bi heman rêbazê piştgirîya hêzên dewletê û bi taybetî ya serokkomar bidest xistîye. Heman kesan îddia kirin ku lawê Şêx Ehmedê Keskê ji terîqeta qadîrî ku li Şamê nişteci bû derbasî mezhebê şîa yê malbata Esad bûye û bi vî awayî serokkomar Hafîz Esad destûr daye terîqeta şêx da ku çalakîyên xwe bidomîne.

Pêwîst e bê gotin ku wekî li Sûrîya bi awayê fermî û zagonî vekirin û hebûna terîqetan qedexe ye, şêxan bi gelemperî çalakîyên xweyî terîqetî di bin sîwana “enstîtuyên teolojîk” da pêk tanîn. Destûra vekirina van enstîtuyan jî di destê serokkomar da bû. Ji ber vîna jî xwenêzîkkirina bi Hafîz Esad ra pêwîstîyeke jêneger bû ji bo şêxên herêmê. Derbarê vê xalê da kesên ku min bi wan ra hevpeyvîn pêk anîn îddia kirin ku di salên 1990an da Şêx Mihemed

⁶ Ji bo agahîyên berfireh derbarê vê xalê da bnr. Çakır R. (1995), *Ayet ve Slogan : Türkiye’de İslami Oluşumlar*, (8. Baskı) Metis Yayıncılık, İstanbul.

Xiznawî bi rêya pêwendên bi desthilatdaran ra hewl dida ku destûr neyê dayîn şêxên reqîb ku li herêma enstîtuyên teolojîk vekin, da ku hêza wî kêmtir nebe. Serokê enstîtuyekê ku di havîna 1994an da min pêra hevpeyvîn kir, got Şêx Mihemed bi rêya wezîfedarên herêma yên dewletê zextan lê dike û astengîyan jê re derdixe da ku enstîtuya xwe bigire.

Wekî ji van mînak û yên jor dîyar dibe ji sedsala XIXmîn û vir ve şêxên kurd ên neqîşbendî herçiqas ji alîyekê ve rastî tundîya desthilatdarîya navendî hatine ji alîyê din ve bi saya piştgirîya ku ji heman desthilatdarîyê bi dest xistine di nava civakê da hêza xwe parastine. Bi taybetî têkilîyên dostane yên bi berpîrsên dewletê ra derfet dide şêxan ku pîrsgirêkan mirîdên xwe bi îdareyê ra çareser bikin. Mînak şêxên Norşîn, Menzîl û neviyê Şêx Ehmed Xeznawî bi saya vê rêbazê gelek pîrsgirêkan mirîdên xwe çareser kirine. Helbet beramberî vê çareserkirinê di dema hîlbijartinan da mirîd wan wekî endamên parlamento dibijêrin an jî dengên xwe didin partîya ku ew destnîşan dikin. Wate mirov dikare bêje ku îro jî li Tirkîye bi saya van têkilîyên “berjewendî” digel mirîdan şêxên kurd di partîyên sîyasî da wekî kesayetîyên xwedî hêz cî digrin.

4. Wekî Serokê Dînî, Civakî û Sîyasî Qebûlkirina Şêx ji Layê Civakê ve

Piştî bûne ku dibin xelîfe şêxên kurd ên neqîşbendî li herêma ku li ser pêşniyazê an şîreta şêxên xwe ji bo îrşadê cîbi cî dibin. Di pêvajoyê da ji alîyê tevaya endamên terîqetê ve wekî “murşîd” tê qebûlkirin û “daxwazkirin”. Li gorî doktrîna tesewîffî têgiha murşîd ku teqabulî *al-Însan al-Kamil* dike, tenê ji bo pêxemberan tê bikaranîn (Chebel, 1995, r. 203). Hem ji bo vê mertebeya taybet û hem jî wekî serokê terîqetê çî di nava malbatê da çî di nav civakê da şêx xwedî rêzgirtineke payebilind e. Bi gotineke din naskirin û qebûla wekî murşîd derfet dide şêx ku di nava civakê da bibe xwedî desthilatdarîyeke karîzmatîk. Bi xêra vê desthilatdarîyê şêx, di reqabet û rikberîya xwe ya li hember desthilatdarên tradîsyonel ên kurd wekî serokeşîr û began da bi ser dikeve û dibe serokekî xwedî pîrberpîrsîyarîyeke pîr alî: dînî, civakî, aborî û sîyasî.

Ev yek bi awayekî zelal di jîyan û serborîya Şêx Ehmed Xeznawî da xuya dike. Piştî standina îcazeya xelîfetîyê ji şêxê xwe Şêx Seyda, Şêx Ehmed diçe çû gundê Xizna cem birayê xwe yê ku li wir melatî dikir. Li wir Şêx Ehmed dest bi gera îrşadê li herêma kir û derbarê dîn û mijarên wekî dayîna zekatê, helal / haram, baqijîya bedena mirov, nava malê û derve, hwd. da mirov agahdar dikirin. Herweha bangewazî li mirovan dikir ku bi hev re baş bin û di çarçoveya têkilîyên brayane û alîkar da bilivin, lewra tevaya misilmanan brayên hev in. Wî hewl dida nakokîyên navbera niştecihên gundê ku diçûyê çareser bike, kesên dijminên hev li hev bêne. Gera Şêx Ehmed ya nava civakê bi vî şeweyî salekê berdewam kir. Piştî salekê, dema şêx di nava civakê da hate naskirin û navûdengê wî belav bû, gera xwe ya nava civakê kêmtir kir, lewra êdî mirov dihatin zîyareta wî, li cem tobe dikirin û dibûn mirîdên wî. Di heman demê da bahwerîya derbarê kerametên wî da jî her ku diçû belav dibû.

Giring e bê gotin ku bijartina gundê Xizna ji alî şêx ve ne tesadufî bû herçiqas birayê wî melayê gund bû jî. Lewra ji ber ku ne ji herêma bû û kesî ew zêde nas nedikir, di destpêka da ji derveyî reqabeta navbera serokên herêma ma û bê astengî çalakîyên xwe yên îrşadî domandin. Lê piştî ku di nava gel da hate naskirin, pêşî şêxên li herêma yên xwedî bandor û herweha serokeşîran diji wî derketin û hewl dan wî ji herêma dûr bikin an qet nebe çalakîyên wî asteng bikin.

Berîya Şêx Ehmed, Şêx Seydayê Norşînê bi navê xwe yê din Şêx Hazret, rûbirû bi heman dijberîyan re rû bi rû bûye. Şêx Seyda bi eslê xwe ji Şêrwanê ya navçeya Sêrtê ye, lê li gorî agahîyên ku Mufit Yuksel dide ew ji gundê Taxê yê Xîzanê ye. Bavê wî melayê vî gundî bû. Piştî perwerdeya medreseyê ku li cem seydayên wekî Mela Xalidê Olekî û Şêx Seyda çû cem Şêx Nûreddînê Brîfkanî yê ji terîqeta qadîrî. Piştî perwerdeya xwe qedand Şêx Nûreddîn îcazeta xelîfetîyê dayê û vegerîya hat gundê Taxê bû berpirsîyarê medreseya bavê xwe. Her li gorî agahîyên ku Yuksel dide di demeke kurt da li herêmên wek Sêrt, Bidlîs, Mûş û Xunîsê navûdeng bi Şêx Seyda ket (Yuksel, 1993, r. 148-149). Wekî Şêx Ehmed Xiznawî pir neçû şêxên herêmê yên wekî Şêx Sebgetullah Arvasî ji helwesta Şêx Seyda ne aram bûn û zor danê ji herêmê derkeve, angî wî derxin derveyî sînorên desthilatdarîya wan. Wekî ku Şêx Seyda nikarîbû reqabetê bi van şêxan ra bike, çû li gundê Norşînê bi cî bû. Xwedîyên gund deverê li kêleka gund terxan kirin û li wir ji şêx ra xanîyek ava kirin. Îro jî malên hinek ji nevî û kurnevîyên Şêx Seyda li wê deverê ne. Piştî hatina Norşînê Şêx Seyda dest bi îrşadê kir, eşîrên dijminên hev, li hev anîn. Bi xêra van çalakîyan di demeke kurt da navûdengê şêx di nava gel da belav bû, gelek ji endamên eşîrên dijminên hev ku şêx wan ew li hev anîbûn, bûne mirîden wî.

Wekî peyamnêr, rêber û pêşîvanên dîn, şêxên kurd ên neqîşbendî li nava civakê da di heman demê da wekî çareserkerên nakokîyên civakî û avakerên aşîtiyê ji alî civakê ve hatine pêşwazîkirin. Herweha di demên qeyranên siyâsî, aborî û civakî da ji kesên belengaz û bêhêz ra dibin hêvîya jîyanê ne. Bi şîret û wazên xwe cesaretê mirovan gurî dikin da ku li hember astengîyan xwe bigrin, angî bi gotina dînî bibin xwedî “teqwa”. Wate di rewşên aloz û tundîyê da şêx û tekyaya xwe ji mirovan ra dibin stargeh. Dîwana⁷ wan dibe navenda civîna mirîd û sofîyên ku li cem tobe kirine. Li gorî Yuksel dîwan ne tenê cihê pêşwazîkirina mirîdan e, di heman demê da ew “mekaneke civakî, aborî û siyâsî ku xwedî karbendîyên civakî yên herî giring bû; li wir tevaya pîrsgîrêk û alozîyên malbatî û yên navbera gundîyan dihat nîqaşkirin û çareserkirin” (Yuksel, 1993, r. 189).

5. Şêx Wekî Bersivdarê Hêvîyên Gel⁸

Piştî navûdengê şêx belav dibe û hate tê naskirin, gelek ji mirîdên wî digel rêberîya dînî hêvîya çareserîya her cure pîrsgîrêkên ku rû bi rû dimînin jê dikin. Lewra ji bo wan şêx ne tenê rêberê dînî ye, ew di heman demê da wekî serokeşîrêkî dibe serokê wan ê civakî. Mînak ji şêxê xwe hêvîya ku ji wan ra karekî bibîne, di sazîyek dewletê da wekî karmend wan cîbî cî bike, ji bo zewaca zarokên wan şêwirmendîya wan bike, hwd.

Bê guman bawerîya derbarê şêx da wekî “rêber” li ser hêza wî ya “rûhanî” ava dibe. Angî mirîdên wî bawer dikin ku şêx bi rêya vê hêzê dikare hemû pîrsgîrêkên wan çareser bike. Hinek ji van mirîdan li her dera ku diçin pîrozî û hêza “rûhanî” ya şêxê xwe pesend dikin. Mînak dibêjin ku wan di xewna xwe da dîtîye ku şêx hatiye “hewaran wan” û ew ji astengîyê derxistine, an pîrsgîrêkên wan çareser kirine. Helwesta mirîdên Şêx Mihemed

⁷ Bê guman di roja me da ev avaniya ku ji demên kevin da wekî cihê pêşwazîkirina mêvanên mîr û malmezînan kurd tê naskirin nemaye. Mînak li Tirkîye pergala terîqetê hatiye guhertin, têkilîyên şêx û mirîd di bin navê “cemaetê da tene meşandin, an jî wekî li Sûriya berî şerê nevwexeyî şêxan xebatên xwe di bin siwana “enstîtuyên teolojîyê” da dimeşandin, (bnr. li rûpelên jor).

⁸ Ev beş û yên li jêr bi gelemperî, bi sûdwergirtina ji çavdêrîyên me yên sahayê û mulqatên ku me li sahayê di havîna sala 1993an û di havîna 1994an de pêk anîn, hatine nivîsandin.

Xeznawî vê yekê pesend dike. Şêx Mihemed di sala 1992an da di cihê bavê xwe da wekî xelîfe bû serokê terîqetê. Demildest Piştî serokatîya terîqetê, navûdengê Şêx Mihemed li herêma Qamişlo û herêmên nêzîkî bakurê sînor ji alî mirîdan ve demildest hate belavkirin. Li van her du herêman pesindariya hêza wî ya rûhanî hate kirin. Di havîna 1993an da Şêx Mihemed ji bo bavê xwe li navçeya Nisêbînê mewlûdek da xwendin û xwarin da. Hin kesên ku beşdarî mewlûdê bûbûn şahdetî kirin ku bi hezaran kes hatibûn da ku dest an xeftanê şêx tewaf bikin. Mirîdek ji yên wî ji min ra weha pesindariya şêx kir: bi dehan pez hatibûn serjêkirin, bi çewalan birinc hatibû pijandin. Piştî ew çû kesên ku amade bûn îddiyên mirîd pesend nekirin, lê dema wî xeber dida kes dijî îddiyên wî derneketin, lewra behsa şêxê bi navûdeng û xwedî keramet dikir û dijderketina mirîd dihate maneya dijderketina şêx. Di havîna 1994an da li Qamişlo mirîdekî din ê Şêx Mihemed ji min ra weha pesindariya şêxê xwe kir: mirîd û mirovên tîm Tilm'arûf, şûşe û alavên din ji ava gund tije dikin; ji dikanên gund şêranî û şekiran dikirin bi xwera dibin û dema diçin malê, wan li derdora xwe wekî tiberik belav dikin.

6. Hêza Aborî ya Şêx

Xaleka din ku pileya şêx di nava civakê da bilind dike hêza wî ya aborî ye û alîkariya ku dide mirîdên xwe. Bê guman di destpêkê da piraniya şêxên wekî Şêx Seyda, Şêx Ehmed û Şêx Reşîdê Menzîlê nedewlemend in. Lê piştra kesên maldar, beşik ji zekata malê xwe didine şêx da ku li kesên hewcedar belav bike. Bi taybetî piştî ku navûdengê wan belav dibe û wekî şêx tîm rêzgirtin, kesên maldar bi malê xwe piştgirî didin şêxan. Mînak dema Şêx Ehmed wekî mela hate Xizna, ne li vî gundî û ne li gundekî din mal û zevîyên wî tune bûn. Piştî ku wekî şêx “deng pê ket” xwedî zevîyan beşik ji zekata dehatûya xwe dane şêx. Piştî ku jimareya kesên dixwestin zekatê bidin tekîya şêx zêde bûn, di dema bendaran da, sofî û mirîd li ser navê şêx li gundan gerîyan û zekat berhev kirin. Di pêvajoyê da zekata ku mirovan dane tekîya şêx ewqas zêde bû ku wekîlên şêx destpê kirin li cî ew zekat firotin û dirav anîne ji şêx ra. Li gorî agahîyên ku kesên herêmê di sala 1994an da dane min, bi wan diravên zekatê şêx zevî li gundê Tilm'arûf kirin. Heta salên berîya şêrê navxweyî li Sûriya bi xêra dehatûya van zevîyan zarûzêçên Şêx Ehmed jîyan xweş diborandin. Mirîdên şêx, bi piranî yên ji derveyî herêmê, dihatin di cotkarî û paleya van zevîyan da “ji bo xêrê” dixebitîn, ango ji bo hilanîn û danîna zevîyên xwe şêx ti dirav xerc nedikirin.

Li hin deveran, mînak wekî herêma Mêrdînê, xwedî gundan beşik zevîyên xwe wekî “weqîf” dane şêx, da ku dehatûya wê bi deste şêx li xizan û hewcedaran bête belavkirin. Mînak li gorî agahîyên Jean Pierre Rondot xwedîyê gundên Cibiltîne û Stilîlê yên girêdayî navçeya Nisêbînê nîvê gundên xwe wekî weqîf dabûn Şêx Beşîr. Bavê Şêx Letîf jî xwedîyê tevaya Gundikê Xêlit, nîvê gundê Hebîsê û çar yeka gundê Tinatê bû (Rondot, 1936, r. 44). Herçiqas armanca sereke ji bo “xêra Xwedê” jî ba hinek kesên xwedî gund, ji tîrsa ku yên ji wan bihêztir bi zorê gundên wan ji destê wan dernexin, beşik ji zevîyên xwe ji bo tekîya şêx terxan dikirin û bi vî awayî zevîyên mayîn dihatin parastin. Lewra her tiştê aîdê şêx pîroz dihat dîtin û kesî newêribû tîkilî malê şêx bibe. Ev mînak jî destnîşan dikin ku di dema navûdengpêketina wan da şêx dibûn xwedî mal û milk.

7. Hevalbendî û Rikberîya Digel Serokeşîran

Piştî naskirin û bihêzbûna şêx di nava civakê da dor tê honandina têkilîyên dostane û hevalbendîyê digel serokeşîr û malmezên xwedî hêz. Lê ev têkilî ne di asteka “wekhev” da têne honandin, di vê pêvajoyê da damezirandina têkilîyên hevkarîyê li gorî şert û mercên ku şêx diyar dike pêk tê. Lewra piştî bihêzbûna şêx, dijdêrketina wî têne maneya lawazbûna hêza serokeşîran, ji ber ku piranîya endamên eşîrê êdî mirîdên şêx in û wîna wekî serokên xwe dibînin. Derbarê vê xalê da mînak Şêx Ehmed Xiznawî balkêş e. Piştî ku wekî şêx navûdengê wî belav bû serokeşîrên herêmê gefên kuştinê lê xwarin. Lê şêx xwe li hember van gefan neda paş û mela li ser navê xwe şandin herêmê van serokeşîran da ku îrşadê bikin. Mînak nûnerekî Şêx Ehmed li mizgefta gundekî bangewazî li cemaetê dikir ku “têkevin rêya rast” û bibin mirîdên terîqeta neqîşbendî. Dema serokeşîrê herêmê ev bihîst, demildest mirovek şand mizgeftê bi peyama ku mela ji gund derkeve. Lê mela wekî ku peyama nebihîstibe tevgerîya û xîtabeta xwe berdewam kir. Dema mirovên amade jî dîtî ku mela ji gefên serokeşîr netirsîya ji mizgeftê derneketin û li mela guhdarî kirin. Li ser vîna serokeşîr, mela vexwend diwana xwe û rasterast gef lê xwarin. Lê mela ji serokeşîr gotin nexwarin û helwesta wî wekî ya kesek ji “dînderketî” ku nahêle misliman guhdarîya ayetên Xweda bike, bi nav kir. Piştî vê di demeke kurt de gengeşîya melayê nûner û serokeşîr piranîya endamên eşîrê bûne mirîden Şêx Ehmed.

Dema serokeşîr dibînin ku nikarin zora şêx bibin, helwesta xwe diguherînin û pêvajoya damezirandina têkilîyên hevalbendî bi şêx ra destpê dike. Ev hevalbendî di çarçoveya berjewendîyên dualî da têne damezirandin. Di heman çarçoveyê da şêx bi keçên serokeşîran ra dizewicin. Bi gotineke din, bi taybetî di pêvajoya xwedanasîn û cîgirtin di nava civakê da şêx hewl didin bi keçên serokeşîr û malmezînan ra bizewicin. Bi vî awayî cihê xwe wekî serok di nava civakê da bihîm û ewle dikin. Lewra zewaca digel keçên serokeşîr û malmezînan derfet dide şêx da ku xwe li hember serokeşîr û malmezînen rikber biparêze. Lê serokeşîrên rikber jî hevalbendîyê bi şêxan rikber ra bi heman têkilîya xizmanî pêk tînin.

Bê guman her dem şêx bi vî awayî ji alî serokeşîr û malmezînen herêma ku lê cîbi cî dibin nayêne pêşwazîkirin, ne jî serokeşîr kêfxweş dibin bihatina şêxan ku “wan bi tiştêkî nahesibênin”. Loma, heta ji wan bê hewl didin wan ji herêma xwe dûr bikin, an jî qet nebe nehêlin bihêz bibin. Ji ber ku piştî giringîya wan di nava civakê da diyar bû şêx di çarçoveya çalakîyên îrşadê da dijberîya serokeşîran dikin, bang li civakê dikin ku nedin dû wan. Mînak piştî şerê cihanê yekem şêxek bi navê Şêx Evdîle diçe herêma Qamîşloyê û di nav xaka eşîra Mîran da cî bi cî dibe. Serokê eşîrê Nayîf Axa diçe bixêrhatinê wî. Lê şêx naçe zîyareta axa û dema sedema vê neçûyîne jê têne pirsîn şêx dibê, “ger ez herim ditirsim li wir xwarinek ku ji malê dizîyê hatîye çekirin bixwim...” (Rondot, 1936, r. 46). Ev şêweya tawanbarkirina serokeşîran wekî kesên xerab helwesteke berbelav bû li nik şêxan.

Wekî li jor hate gotin di çalakîyên îrşadî da şêxan bang li civakê dikirin ku nedin dû “van kafîran / bêdînan”. Dema serokeşîr dibînin ku şêx dijî wan diaxivin, tirs û gumana wan a dijî şêxan zêde dibe. Ev yek jî dibe destpêka dijberî û reqabeta navbera şêx û serokeşîran. Kesên di bin zext û tîrsa serokeşîran da hêdî hêdî berê xwe didin şêxan ku wekî “heskirîyên Xweda” têne bawerkirin. Ev pileya rûhanî hêvîyê ji mirovan ra çê dike ku wê şêx wan li dijî her cure xerabîyê biparêze. Heman bawerî ji şêx ra piştgirîya bi hezaran mirovan wekî mirîd pêk tîne: dema pêwîst be ev mirîd şêxên xwe bê şert û merc li himber her bertek û metirsîyan diparêzin. Bi gotina Rondot, serokeşîrên kurd her dem ji vî piştgirîyê bi guman bûne û tu

caran nexwestine şêx bên li hêrêma desthilatdarîya wan bi cî bibin. (Rondot, hb, r. 44). Lê di encamê da nakokî di navbera şêx û serokeşîran da didine der, lewra bi leyîstina heman rola civakî şêx dibe reqîbê desthilatdarî yê serokeşîran.

Ji ber vê yekê di derfeta yekem da serokeşîr şêxan bi dirûtî û xapandina mirovan tawanbar dîkin û hewl didin wan ji herêmên xwe derxin, Lê dema dibinin ku bi ser nakevin, hêdî hêdî dev ji rikberîya şêxan ber didin û hewl didin bi wan ra îtîfaqan damezirênin. Mîsal di sala 1992an da hate îdîakirin ku mirovekî êrîşî Şêx Reşîdê Menzîlê kir da ku wî bikuje. Ev mirov ji alî hêzên ewlekarîyê ve hate desteserkirin. Piştî ra derdora Şêx Reşîd xwedîyê gundê Menzîlê tawanbar kirin ku mirovê êrîşkar şandîye da ku Şêx bikuje. Xwedîyê gund ji van tawanbarkirinan tirsîyan; zevîyên xwe bi buhayê kêm firotin Şêx Reşîd û ji herêmê bar kirin. Di sala 1993an hin kesên ji navçeya Kextayê îddia kirin ku di rastîyê da êrîşa kuştinê ji alî Şêx Reşîd ve hatibû plankirin da ku bi vî awayî vê malbatê ku ji cîbicîbûna şêx nerazî bû, ji gund derxin.

Giring e bê gotin ku berîya hatina Şêx Evdilhekîm, bavê Şêx Reşîd, gund tevda malê vê malbatê bû ku bi plansazkirina kuştina şêx hate tawanbarkirin bû. Li gorî agahîyên ku min ji devê niştecihên Kextayê qeyd kirin di sala 1971an de ji herêmê mirov çûn û ji Şêx Evdilhekîm xwestin ku were cem wan bi cî bibe. Heman kesan di nava xwe da dirav dane hev û ji 3/1ê gundê Menzîlê ji bo şêx kirin û mala wî li wir bi cî kirin⁹. Salek piştra Şêx Evdilhekîm rehmet kir û lawê wî Şêx Reşîd di cihê wî da bû şêx û ji 3/1ê din yê Menzîlê kirî, 3/1ê din ma malê malbata tawanbarkirî bi êrîşa kuştina şêx. Ne hatina Şêx Evdilhekîm ne jî helwesta lawê wî Şêx Reşîd bi dilê vê malbatê bû, lewra her diçû giranîya malbata şêx di nava civakê da zêde dibû û hêza malbatê kêm dibû.

Hêjayê bibîrxistinê ye ku heta salên 1940an berîya hatina şêxan wekî gelek herêman li herêma Semsûrê desthilatdarî di destê serokeşîr û began da bû. Piştî avakirina komara Tirkîye, desthilatdarên komarê rêbaza siltanên osmanî ya bêhêzkerin an jîholêrakirina serokeşîr û malmezinan şopandin. Di encamê da li tevaya herêmên kurd valahîya desthilatdarîyê çêbû. Wekî li jor amaje pê hate kirin ev valahîya desthilatdarîyê ku ji serokeşîran û malmezinan mabû, ji alî şêxên kurd neqîşbendî hate dagirtin. Piştî salên 1940an zarûnevîyên serokeşîran hewl dan desthilatdarîya jidestçûyî careka din bi dest bixin, lê êdî şêx jî xwedî hêz û gotin bûn, û herçiqas hewl dan jî bi ser neketin ku desthilatîya bavûkalan bidest bixin. Di encamê da razî bûn ku desthilatdarîyê bi şêxan ra par ve bikin. Di heman salan da heman tiştî li herêma Qamîşlo jî rû daye. Li vê herêmê têkoşîna ji bo desthilatdarîyê hem di navbera şêxan da hem di navbera şêxan û serokeşîran da rû daye. Mînak berîya hatina Şêx Ehmed Xiznawî li herêmê Şêx Brahîm Heqî û nevîyên Şêx Hamidê qadîrî desthilatdar bûn: gundên rojavayê Qamîşlo di bin desthilatdarîya nevîyên Şêx Hamid da bû û Şêx Brahîm Heqî jî li herêma rojhilatê bajêr desthilatdar bû. Herçiqas hatina Şêx Ehmed guherînek dijî berjewendîyên her du alîyan pêkanî jî Şêx Brahîm Heqî zêdetir dijberîya wî kir ji ber ku li herêma wî çalakîyên îrşadî pêktanîn.

Da ku Şêx Ehmed ji herêmê derxe Şêx Brahîm Heqî gelek caran nexweşî da derxistin lê Şêx Ehmed bi şarezayî xwe dûrî pevçûneke rasterast kir. Mînak rojekê brayê Şêx Ehmed xizmetkarek tevî erebeya hespan şand kevîran ji deverê nêzîkî gundekî girêdayî Şêx Brahîm

⁹ Giring e bê gotin ku ev îddiyên ku piştrastkirina wan ne pêkan e. lewra hin agahîyên din yên cuda derbarê mijarê da hene. Mînak li gorî agahîyên ku Ruşen Çakîr dide şêx bi diravên xwe 3/1ê gund kirîye. (Çakîr, 1995, r. 66).

Heqî, bênê. Xizmetkar diçe keviran li erebeya xwe bar dike û dikeve rê. Xortek pêşîya wî digire û bi zorê kevirên wî ji erebê dide valakirin. Xizmetkar jê dipirse ka ew kî ye û bo çi weha dike, xort jê re dibêje ku ew lawê muxtarê gund e. Di rêya veqerê da xizmetkar rastî melayekî tê û serborîya xwe jê ra dibêje. Dema mela giha gundê ku diçûyê, ev bûyer got û helwesta xort rexne kir, kesên lê guhdarî kirin ji mela ra gotin ku ew xort lawê Şêx Brahîm Heqî bû. Ji vê mînakê diyar dibe ku heman reqabet û rikberîyên navbera serokeşîran di navbera şêxên kurd da jî derdikevin dema mijar berjewendî û desthilatdarî be. Mînak Şêx Şerafeddînê lawê Şêx Mihemedê Hêzînê ji ber rikberîya di navbera wan da nexwest Şêx Slêmanê ku di cihê bavê da bûbû xelîfe ji terîqetê derxe. Şêx Hazretê Norşînê ku ev nakokî li dîwana wî hate gengeşekirin diji vê helwestê derket û ji melayekî amade pirsî gelo ev helwesta Şêx Şerafeddîn li gorî şerî'etê û rêçikên terîqa neqîşbendî ne. Mela got ku ev pirsgirêka mîrateyê ye û mafê Şêx Slêman tune ye bibe warisê Şêx Mihemed, wekî waris Şêx Şerafeddîn mafdar e. Li ser vê bersivê Şêx Hazret biryar dide û dibêje ku ev helwest karekî dinyeyî û ne yê rûhanî an terîqetî.

Heta carinan li ser cîgirtina şêxê ku rehmet dike nakokî di navbera endamên malbata wî da derdikevin û mirîden wî bi xwe dibine du bend. Lewra piştî ku dibin xwedî bandor û hêz, digel serokatîya dînî roleke siyasî û civakî di nava civakê da dileyîzin. Mînak Şêx Huseyîn, bavê Şêx Brahîm Heqî di şazde salîya xwe da li cihê bavê xwe Şêx Xalid dibe xelîfe. Ev bû sedema ku mirîden Şêx Xalid bibin du bend: bendek diji xelîfetîya Şêx Huseyîn derketin û ya din piştgirî danê. Nîqaşên tund di navbera her du bendan da derketin, lê di dawîyê da benda Şêx Huseyîn bi ser ket. Di serê salên 1990an da heman nakokî di navbera Şêx Mihemed Xeznawî ku li cihê bavê xwe Şêx Îzeddîn bû xelîfe û apê wî Şêx Evdilxenî derketin. Şêx Evdilxenî xwest ku li gorî tradîsyona malbatê piştî brayê xwe Şêx Îzeddîn bibe xelîfe¹⁰. Tevaya kurapên Şêx Mihemed jî piştgirîya apê xwe Şêx Evdilxenî kirin. Lê dîsa Şêx Mihemed û brayên wî yên ji heman dayîkê îdîa kirin bavê wan di wesiyêta xwe da Şêx Mihemed li şûna xwe kirîye xelîfe. Wate nakokî ewqas gur bû ku Şêx Evdilxenî ji Tilm'arûf bar kir, hate Xizna, gundê bavê xwe yê pêşî cî bi cî bû: xaniyê bavê xwe û mizgefta wî nû kirin û mirîdên xwe li wir pêşwazî kirin. Brayê Şêx Mihemed yên ji dayîka din¹¹ jî hevaltîya apê xwe kir. Li gorî kesên ku derbarê mijarê da agahî dane min, li Qamîşlo mizgeftên ku ev brayê Şêx Mihemed ji bo xutbeya îne diçûyê tije mirov dibûn. Dema Şêx Mihemed ev bihîst bi destê berpirsên dewletê li Qamîşlo xutbeyên îne yên brayê wî qedexa kirin.

Melayekî mirîdê Şêx Ehmed ku min derbarê mijarê da pirs jê kirin got di terîqeta neqîşbendî da ne pêkan e şêx di şûna xwe da lawê xwe an brayê xwe bike xelîfe, lewra ev ne pisporîyek ku ji bav derbasî law an jî bra bra bibe. Ev rêbaz di cîgirtina serokatîya eşîrê da derbasdar e. Ev nirxandina mela ji alî Hakim ve jî tê pesendkirin dema dibêje “ziriyeta şêxên rehmet dîkin nikarin li şûna wan bibin xelîfe” (Hakim, hb, r. 233). Xaleka ku Edmonds jî piştrast dike û dibêje ku “Herçiqas wekî şêx bêne binavkirin zarûzêçên şêxan nikarin bibin murşîd ji ber ku bavên wan şêx e. Ji bo bibin murşîd pêwîst e li gorî pîvan û xwestinên

¹⁰ Li gor agahîyên kesên ku di havîna 1994an de me mûlaqat bi wan re pêk anî, heta wê demê piştî mirina bavê wan brayên wî tevde ku bi temenên xwe jê mezintir bûn li cihê bavê bi rêzê bûbûn xelîfe.

¹¹ Şêx Îzeddîn du jin kiribûn, ji jina duyem tenê lawek jê çêbûbû, Herwekî bavê wî Şêx Ehmed ku du jin kiribûn, ji jina duyem ku ji malbata Şêx Seydayê Norşîn bû, tenê Şêx Evdilxenî çêbûbû.

tesewifî perwerde bibin” (Edmonds, 1957, r. 62-63). Şêx û alimên ji terîqeta neqîşbendî ku derbarê mijarê da ez digel wan axivîm jî nirxandinên Hakim û Edmonds piştrast kirin.

Lê di rastîyê da, ji xeynî serdemên destpêkê ku kesên wekî Mewlana Xalid şagirtên xwe wekî xelîfe dişandin ji bo îrşadê, bi gelemperî lawên şêxan li şûna wan bûne / dibin xelîfe, wekî mînaka Şêx Mihemed Xiznawî. Di nakokîya navborî ya navbera Şêx Mihemed û apê wî da digel endamên malbatê û mirîdan endamên malbata bi navê Mala Xeyda ya seroka eşîra Mihelmîyan jî bûbûn du bend. Mînak serokê eşîrê yê wê demê Abu Talal û brayên xwe hevalbendîya Şêx Mihemed dikirin, berovajî kurapê wî Evdilkerim, muxtarê gundê Xizna hevalbendê Şêx Evdixenî bû. Evdilkerim tiştê ji destê wî dihat fikir da ku navûdengê Şêx Evdilxenî belav bibe. Di rastîyê da Abu Talal û Evdilkerim ji ber berberîya navxweyî ya ji bo serokatîya eşîrê hevalbendîya Şêx Mihemed û Şêx Evdixenî dikirin, lewra piştî mirina bavê wî ku serokê eşîrê bû Evdilkerim xwe li şûna bavê xwe wekî serok didît, lê Abu Talalt dijî vê serokatîyê derketibû û îddia dikir ku ew serokê eşîrê ye.

Lihevraştatîneke balkêş ew e ku demeke kurt piştî mirina Şêx Îzeddîn bavê Evdilkerim jî rehmet kiribû. Dema Abu Talal bihîst ku Şêx Mihemed li şûna bavê xwe bûye xelîfe demildest çû pîrozbahîya wî û li ber destê wî wekî mirîd tobe kir. Şêx Mihemed bi kêfxweşî ew pêşwazî kir, lewra piranîya mirovên eşîra Abu Talal bûbûn mirîdên Şêx Mihemed. Bi vî awayî Abu Talal hem piştgirîya endamên eşîra xwe ku mirîdên şêx bûn bi dest xistibû hem jî bi saya mirîdîya Şêx Mihemed têkilîyên xurt girêdan bi berpîrsên desthilatdariya Şamê ra, ku piştgirî didane Şêx Mihemed. Ev mînak derfet dide ku çend xalên bingeîn derbarê rikberî û hevalbendîya navbera şêx û serokeşîran bête destnîşankirin. Berî her tiştî mirov dikare bi hesanî bibêje ku wekî serokeşîran şêxên kurd jî da ji bo ku rewşa xwe di nava civakê da bi hêz bikin, serî li rê û rêbazên eşîretî didin. Di vê çarçoveyê da, di destpêkê da şêx di heman demê da rikberî û hewldana hevalbendîyê digel serokeşîran bi kar tînin. Piştî cihê xwe di nava civakê da bi hêz dikan, bi armanca xweparastina ji êrîşan hewl didin hevlabendîyê digel serokeşîran ra damezirênin, wekî mînaka Şêx Mihemed Xiznawî û apê wî Şêx Evdilxenî. Heman tişt jî bo serokeşîran jî derbasdar e. Naxwe ne şaş e ku mirov bibêje ku armanca her çar kesan jî parastina berjewendî û hêza xwe li dijî yê(n) din e.

Giring e bête gotin ku Abu Talal û Evdilkerim ne tenê kesin ku hewl didin bi hevlabendîya bi şêxan ra rewşa xwe ya nava civakê biparêzin. Mînak piştî hîlbijartinên şaredarî yên buhara 1994an şaredarê navçeya Nisêbînê digel girseyeke mirov û hevalbendên xwe çû zîyareta Şêx Mihemed ku li vî bajarî û derdorê xwedî gelek mirîd bû. Balkêş e ku heta wê demê ne şaredar û ne jî kesek ji malbata wî neçûbûn Tilm’arûf û li ber destê şêx tobe nekiribûn. Sedema bingeîn ya zîyareta şaredar zexmkirin û berdewamkirina pozisyona xwe ya siyasî di nava civakê da bû. Bê guman, wekî li jor amaje pê hat kirin ev ne cara yekem bû ku siyasîmedarek li piştgirîya şêxên kurd digerîya. Ne şaş e ku mirov bibêje ji dema ku şêxên kurd ên neqîşbendî di nava civakê da bi hêz û xwedî gotin in çî serokeşîr çî siyasîmedar hewl didin / dane piştgirîya wan bi dest bixin. Ji bo vîna jî berî her tiştî diçin li ber destê şêx tobe dikan û dibin mirîdê wî. Hevalbendên wan jî didine naskirin ku serokên wan bûne mirîde şêx. Ev jî diyar dike, wekî li jor bi rêya mînakan dubare amaje pê hate kirin, ku herçiqasî şêxên kurd bi berpîrsîyariyeke dînî derdikevin pêşberî civakê, di demek kurt da bi saya hêz û pozîsyona xwe ya karîzmatîk dibin serokên civakî û siyasî. Herweha, ji mînakên li jor hatine dayîn jî diyar dibe ku berpîrsîyariya şêxên kurd ên neqîşbendî tu carî bi rêberî û îrşadê ne sînordarkirî ne.

Bê guman wekî kesên ku li medreseyan perwerdebûyî û xwedî îcaze şêxên kurd berpîrsîyarên mizgefta ne. Di destpêkê da wekî “melayê mizgeftê” tevdigerin, li mizgeftê derbarê terîqata xwe da ji bawermendan ra diaxivin, weazan li wan dikin, civînên terîqetî digel mirîdan li mizgeftê li dar dixin. Mirov li mizgeftê şêx ziyaret û tewaf dikin, li ber destê wî tobe dikin, dibine mirîd. Dîsa li mizgeftê mirîd têne nik şêx û jê çareserîya pîrsgirêkên xwe dixwazin. Herweha dema şêx derdikevin îrşadê li mizgeftan digel bawermendan û mirîdên xwe civînên wekî “rabîte” û “tewace” li dar dixin. Bi gotineke din mizgeft mekanê ku derfet dide şêx da ku pêwendên xwe digel civakê berdewam û zindî bigire. Bi vî awayî şêx didin zanîn ku ew herdem “di xizmeta civakê da ne”, pîrsgirêk çî bin amade ne çareserîyekê bibînin. Ji bo vê xalê lihevanîna li ser destê şêx ango bi navbeynkarîbûna wî, ya malbatên ku mêr ji hev kuştine mînak herî naskirî ye. Şêx malbatên ku bi salan dijminatîya hev kirine di yek rojê da li hev têne. Her weha dabeşkirina mîrateya mal û milk di navbera warisan da ji alî şêx tê kirin, heta şêx pîrsgirêkên tendurustî yên mirovan çareser dikin.

Ev kirin û helwest derfet didin şêxên kurd ku di heman demê da bibin serokên dînî yên karîzmatîk û desthilatdarên civakî yên xwedî hêza sîyasî ku serokeşîr an beg nikarin li hember rabin. Lewra li pişt wan bi hezaran, heta bi deh hezaran mirîd hene ku bi yek gotina şêxê xwe amade ne xwe bidin kuştin an bikujin.

Encam

Ger hatina Amedê ya Şêx Mehmûd Ûrmewî wekî destpêkê bê qebûlîkirin ev zêdeyî sê sed salî ye şêxên terîqeta li xaka Kurdistanê çalak in. Civakê her tim bi kêfxweşî û rêzgirtin ew pêşwazî kirine. Dema pêwist bûye piştgirîya wan li hember desthilatdaran kirine, ango li şêxê xwe xwedî derketine. Berovajî vê yekê, desthilatdaran bi heman şeweyî şêx pêşwazî nekirine, heta ji destê wan hatiye astengî ji şêxan re derxistine, lê piştî jî hevkarî ango îtîfaq bi şêxan re damezirandine.

Di vê xebatê em li ser van peywendên dijberî û îtîfaqê yên navbera şêxên kurd ên neqîşbendî û desthilatdaran rawestiyên. Ji bo destnîşankirina prosesa damezirandina van têkilîyan, di beşa yekem da derbarê paşxaneyê dîrokî ya hatina terîqeta neqîşbendî li xaka Kurdistanê de me bi kurtasî hinek agahî dan. Di çarçoveya vê paşxaneyê dîrokî da vegera Mewlana Xalid a ji Hindistanê û belavbûna xelîfeyên wî li nava kurdan û helwesta desthilatdarên herêmî û navendî yên osmanî li hember şêxên kurd neqîşbendî me nîqaş kir. Wekî berdewamîya vê xalê helwest û polîtîkaya dewleta Tirkîyê û ya Sûrîye, ku piştî rûxîna Împaratorîya Osmanî ava bûn, hatin analîzkirin. Ji vê analîzê dîyar bû ku rêvebirên van her du dewletan jî wekî siltanên osmanî li dijî şêxên kurd di destpêkê da bi tundî tevgerîyane û piştî ra hewl dane wan bikin hevalbendên dewletê. Wekî encama yekem mirov kare bêje ku sedema bingehîn ya helwesta desthilatdaran li dijî şêxan bihêzbûna wan a civakî û dînî û herweha rêzgirtina civakê li hember wan e.

Wekî di beşa duyem a vê lêkolînê da hate destnîşankirin bi xêra kesayetîyên xwe yên karîzmatîk û zanînen berfireh ên dînî şêxên kurd bûne xwedî hêzek bêhempa û rêzgirtina civakê. Lewre wan her dem hewl dane bersiva daxwazên civakê bidin, nakokîyên navbera malbat û eşîran yên bûne sedema kuştina mêran ji holê rakin. Di navbera kesên dijminên hev da aşîtî pêk anîne. Di encamê da civakê di cihê serokeşîran da şêx wekî serokê xwe qebûl kirine. Ev jî dibe sedema rikberî û dijminahîya serokeşîran li dijî şêxan. Bi vê xalê ra têkildar

em li ser vê rikberî û hevalbendîya şêxên kurd neqîşbendî û serokeşîran rawestiyan, bi riya çend mînakên me hewl da vê rikberî û hevalbendîya navbera şêx û serokeşîran rave bikin. Wek encama duyem a xebatê diyar bû ku dema serokeşîran têgihişt ku bi rikberî û dijberîyê nikarin şêxan bêhez bikin, dev ji rikberîyê berdane û hewl dane bibin hevalbendên wan, heta hinek ji wan çûne ber destê şêx tobe kirine, bûne mirîdên wî.

Wekî encama sêyem a xebatê mirov kare bêje ku ji destpêkê ve şêx ên kurd ên neqîşbendî digel berpirsiyarîya dînî wekî serokên civakî û siyasî tevgerîyane û civakê jî ew weha pêşwazî kirine. Her çiqasî di serî da berpirsên desthilatdarîya navendî û desthilatdarên herêmî hewl dane pêşîya şêxan bigirin, ji ber ku nedixwestin desthilatdarîyê bi van serokên nûhatî ra par ve bikin, di vê helwesta xwe da têk çûne. Di dawîyê da li hevalbendîya bi şêxan ra gerîyane û bi gelemperî ev hevalbendî pêk hatiye. Ev jî hinek ji rastîya civaka kurd tê ku ji dema Mewlana Xalid û heta roja me her dem li hember şêxên xwe rêzgirtî ne û wan wekî serokên xwe dîtine.

ÇAVKANÎ / REFERENCES

- Algar, H. (1990a), "A Brief History of the Naqshbandî Order", Gobarieau, M., Popovic, A., Zarccone, T. (eds), *Naqshbandis : Changements et situation actuelle d'un ordre mystique musulman*, Acte de la table ronde, Sèvre 4 mai 1985, Istanbul: I. F. E. A. & ISIS, 3-44.
- (1990b), "Political Aspects of Naqshbandi History", Gobarieau, M., Popovic, A., Zarccone, T. (eds), *Naqshbandis : Changements et situation actuelle d'un ordre mystique musulman*, Acte de la table ronde, Sèvre 4 mai 1985, I. F. E. A. & ISIS, Istanbul, 45-56.
- (2013), *Nakşibendilik*, 4. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Chebel, M. (1995), *Dictionnaire des symboles musulmans. Rites, mystique et civilisation*, Paris: Albin Michel.
- Chodkiewicz, C. (1980), *Le shaykh Khâlid (1780-1827) et la Tariqa Naqshbandiyya en Syrie*, Mémoire de Maîtrise, Université de Sorbonne Paris IV.
- Çakir, R. (1995), *Ayet ve Slogan : Türkiye'de İslami Oluşumlar*, (8. Baskı) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Edmonds, C. J. (1957), *Kurds, Turks and Arabs*, London: Oxford Univ. Press.
- Hakim H. (1983), *Confrérie des Naqshbandis au Kurdistan au XIXème siècle*, thèse de 3ème cycle, Paris IV.
- Jong, F. de (1990), "The Naqshbandiyya in Egypt and Syria. Aspects of Its History and Observations concerning its Present-Day Condition", Gobarieau, M., Popovic, A., Zarccone, T. (eds), *Naqshbandis : Changements et situation actuelle d'un ordre mystique musulman*, Acte de la table ronde, Sèvre 4 mai 1985, Istanbul: I. F. E. A. & ISIS, , 589-601.
- Jweideh, W. (2012), *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi*, (wer. Çekem, İ & Duman, A.), Çapa 7em, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nezan, K. (1981), "Introduction. Les Kurdes sous l'Empire ottoman", Chaliand, G. (ed), *Les Kurdes et le Kurdistan*, Paris: PCM, 31-68.
- Rondot, P. (1936), Tribus montagnardes de l'Asie antérieure. Quelques aspects sociaux des populations kurdes et assyriennes, *Bulletin d'Études Orientales*, tome VI, 1-50.
- Van Bruinessen, M. (1990), "The Naqshbandi Order in 17th-Century", Gobarieau, M., Popovic, A., Zarccone, T. (eds), *Naqshbandis : Changements et situation actuelle d'un ordre mystique musulman*, Acte de la table ronde, Sèvre 4 mai 1985, Istanbul: I. F. E. A. & ISIS, 337-360
- Van Bruinessen, M. (1992), *Agha, Shaikh and State. The Social and Political Structures of Kurdistan*, 2nd ed., London: Zed Books Ltd.
- Van Bruinessen, M. (1995), *Kürdistan Üzerine Yazılar* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Van Bruinessen, M. (2000), "The Qâdiriyya and the Lineages of Qâdirî Shaykh Among the Kurds", Zarccone, T., Işın, E., Buehler A. (eds), *Journal of the History of Sufisim*, Special Issue: The Qâdiriyya Order, Istanbul: Simurg, 131-150
- Van Bruinessen, M. (2011), *Mullas, Sufis and Heretics, The Role of Religion in Kurdish Society: Collected Articles*, İstanbul: The Issis Press
- Van Bruinessen, M. & Boeschoten, H. (1988), *Evliya Çelebi in Diyarbakir*, E.J. Brill, Lieden, New York, Kobenhavn, Köln
- Vanly, S. (1981), "Les Kurdes d'Iran", Chaliand G. (ed), *Les Kurdes et le Kurdistan*, Paris: PCM, 225-303.
- Yüksel, M. (1993), *Kürdistan'da Değişim Süreci*, Ankara: SOR Yayıncılık.